

Ukážka z knihy *Kresťanstvo: Dejiny náboženstva, ktoré zmenilo svet*

Zostavovateľ: Eva-Maria Schnurr

Preložil: Miloslav Szabó

Kapitola Hrdinovia transcendencie

Autor: Johannes Saltzwedel

Obžalovaný bol dobre pripravený. Obviňujú ho z odmietania náboženských presvedčení spoluobčanov? Okrem toho vraj verí v démonické sily. Sokrates, slávny a obávaný aténsky umelec v kladení otázok, odmietol výčitku bezbožnosti takmer s posmechom. Márne – súd ho odsúdil na smrť. Možnosť úteku odmietol a krátko nato vypil vo väzení pohár blenu.

To bolo v roku 399 pred n. l. Presne o dvetisíc rokov neskôr stál pred tribunálom ďalší údajný bohorúhač. Niekdajší mních Giordano Bruno hlásal, že vesmír je nekonečný a ukrýva množstvo svetov. Podľa žalobcov navyše popieral Ježišovu božskú podstatu, Máriino nepoškvrnené počatie, premenu chleba a vína na Kristovo telo a krv, ako aj večné zatratenie. 17. februára 1600 Bruna na rímskom Campo dei Fiori upálili.

Obaja kráčali na smrť vzpriamení: Sokrates vo svojom rozlúčkovom prejave dokonca žiadal, aby si ho odteraz na radnici uctievali ako čestného občana. A Bruno, ktorého nezlomili ani muky dlhoročného väzenia, diagnosticky obrátil ostriem: „Možno vyslovujete nado mnou rozsudok s väčším strachom, než s akým ho ja prijímam.“

Rozhodujúce však je, čo oboch kacírov rozdeľuje. Sokrata obvinili, že „neverí v bohov, v ktorých verí štát, ale vo všeličo nové, démonické“ – žalobcovia sa pritom nemohli odvolať na nijaké paragrafy. Brunovi inkvizitori sa, naopak, dôkladne držali cirkevných a občianskych zákonníkov. Kým aténsky mysliteľ nebol bez šance na oslobodzujúci rozsudok, rímski právní experti tlačili obeť do kúta v mene trojjediného Boha, presne podľa pravidiel dogmatického umenia.

V Sokratovom helénskom svete podľa starých predstáv každý mestský štát obývala nadprirodzená bytosť, rovnako ako každý prameň a každú rastlinu. Posvätné či božské bolo prakticky všetko. Viera sa prejavovala úkonom, rituálom a všetko ostatné bolo vecou zasvätenia.

V Brunových časoch bola cirkevná náuka čo najpresnejšie reglementovaná. Teológovia celé storočia cizelovali dôkazy o tom, čo sa smie nazývať kresťanským. Keď sa niekto dostal do rozporu s touto náukou, strážcovia viery s ním nezaobchádzali v rukavičkách – zvlášť teraz nie: rímska cirkev sa po neúprosnych konfesiónalných vojnách dostávala do defenzívy. V rokoch 1545 až 1563 na Tridentskom koncile opätovne potvrdila svoje exkluzívne spasiteľské nároky, i keď pochybnosti o nich s Lutherovou reformáciou nevyhasli.

Prečo to zašlo až takto ďaleko? Nechcelo byť kresťanstvo uprostred antickej duchovnej rozmanitosti ako spoločenstvo lásky k blížnemu jasnou alternatívou dost' amorálnych božských svetov Rimanov a Grékov? Nové náboženstvo, pôvodne odnož judaizmu, vystupovalo ako monoteistická náuka o spáse, ktorá očakávala skorý príchod Božieho súdu a svojim prívržencom sľubovala vykúpenie z trápenia pozemského bytia. „Radostná zvesť“ (preklad pôvodne latinského slova evanjelium) hlásala, že viera v Ježiša očisťuje od hriechov v dôsledku smrteľnej obeť a zmŕtvychvstania Spasiteľa. Ako sa niečo také mohlo zvrhnúť na úzkoprsý dogmatizmus a poľovačku na kacírov?

Ak chceme nájsť vysvetlenie, musíme mať na zreteli udivujúci vývin kresťanstva. Jeho vzostup na štátne náboženstvo Rímskej ríše a jej provincií spôsobil v roku 380 n. l. jeden z najväčších prevratov v dejinách ľudstva – na znázornenie rozmerov tejto mentálnej zmeny stačí spomenúť iba niektoré z množstva aspektov tohto prevratu.

Spomeňme len úplný obrat v chápaní sveta: kedysi pociťovalo život ako strastiplnú skúšku pred vyslobodzujúcim odchodom na druhý svet nanajvýš niekoľko roztrúsených sektárov, teraz sa však náuka o koniec koncov hriešnom pozemskom svete stala verejným krédom, modlitba k vykupiteľovi úradným rítom.

Alebo hlboká premena v živote spoločnosti: na začiatku epochy cisárstva, uprostred fascinujúcej náboženskej rozmanitosti, boli kresťania považovaní za podozrivú sektu s archaickými sklonmi, ktorú bolo treba spútať, ba potierať. Od čias cisára Konštantína Veľkého sa z kedysi prenasledovaných stala nová vedúca vrstva – počas rozpadu ríše biskupi vo svojich regiónoch dokonca preberali svetskú moc. Už prechod ku kodifikovanému náboženstvu, odvolávanie sa na Sväté písmo, ktorého súčasťou sa odteraz zbierali, prekladali, vykladali a komentovali, ďalekosiahle zmenil charakter kresťanskej spirituality. Kresťanstvo však v neposlednom rade prevrátilo naruby pomery v myslení. Mnohých veriacich iritovalo, že všemocný Boh nestrpel, ako už u Židov, vlastné zobrazovanie, rovnako zarážala potupná smrť vykupiteľa na kríži, príbeh o jeho zmŕtvychvstaní a predovšetkým ťažko pochopiteľná náuka o Trojici, teda o jednote Boha otca, syna Ježiša a Svätého ducha.

Nové kresťanské koncepty napriek tomu prekvapujúco rýchlo prevrstvili niekdajšiu mnohorakosť mýtov a kultov. Miesto veštenia, praktizovaného za čias Sokrata v Dodone a v Apolónovej svätyni v Delfách, zaujalo očakávanie skorého druhého príchodu Krista na Zem, sprevádzané múdrosťou prorokov Starého zákona, prevzatého z judaizmu. Posvätné spisy odteraz zaručovali spôsob, akým spolu súviselo božské a ľudské. Zvieratá sa už neobetovali, ale oltáre spolu s modlitebnými úkonmi existovali ďalej. Postupne sa stalo dobrým zvykom svedieť sa z hriechov a kajať sa. Miesto antických silákov ako Herakles, ktorých uctievali ako bohov, zaujali apoštoli, mučeníci a iné vzory. Zatiaľ čo kedysi ľudia pripisovali nadpozemskú moc bohyniam, teraz sa obracali na Máriu a ženské svätice.

Pestrý svet obrazov a ság polyteistickej antiky nahradili prosté symboly, predovšetkým kríž. Kresťania, obklopení nepriateľským prostredím, sa zblížovali v znamení ryby: figúra, tvorená dvoma oblúkmi, odkazovala na grécke slovo ichthys (ryba) – zasvätení vedeli, že ide o skratku Iésus Christos Theú Huiós, Sótér (Ježiš Kristus, Syn Boží, Spasiteľ). Veľmi rýchlo sa rozšíril aj obraz Ježiša ako Dobrého pastiera pasúceho svoje ovečky.

Tieto nové obrazy – pôsobiace na kultivovaných Grékov a Rimanov dosť prostoducho – dopĺňal radikálne nový prístup k jazyku. Rečnícke umenie bolo celé storočia nielen základom politickej komunikácie, ale vyššieho vzdelania vôbec. Texty, písané hrubou, praobyčajnou gréčtinou z Blízkeho východu, mali byť odrazu vznešenejšími ako všetky tragédie, veršované eposy a iné slovesné umelecké diela oslavujúce svet olympských bohov, navyše pravdivejšími, užitočnejšími a väčšmi naplňajúcimi útechou než filozofia, vycibrená v dlhej tradícii škôl a spravidla aj smerodajná pre umenie života.

Kresťanskí intelektuáli, napríklad Klement Alexandrijský, narodený asi v metropole učencov Aténach (okolo 150 – okolo 215), sa síce usilovali vystupovať ako sprostredkovatelia – z Ježiša sa u Klementa stáva výrazne abstraktný logos (zmysel) sveta. Sermo humilis, nízka jazyková úroveň kresťanských textov, napriek tomu znela v ušiach kultivovaných helenistických ľudí ešte dlho barbarsky jednoducho.

Nová náuka o spásu nachádzala v lepších kruhoch prívržencov skôr preto, lebo nanovo triedila životné hodnoty. Miesto pozemského šťastia tu a teraz zaujal príslub budúcej blaženosti, ktorá sa dala dosiahnuť iba duchovnou starostlivosťou o seba, očistou od hriechov a jasným vyznaním. Zatiaľ čo predtým bola budúcnosť do veľkej miery neistá, teraz dejiny smerovali – predovšetkým v určujúcom pohľade apoštola Pavla – do finále, v ktorom sa nik nevyhol morálnemu bilancovaniu. Cirkevný otec Augustín z toho vo vplyvnej knihe o „Božom štáte“ dokonca urobil náuku o dvoch striktno oddelených ríšach.

Keď bol tento rigorizmus, propagovaný zapálenými kazateľmi, po troch storočiach nedôvery a útlaku konečne uznaný za oficiálny svetonáhľad, kresťanské krédo už nepredstavovalo len vstupenku do kruhu vyvolených – doslova medzi elitu –, ale aj medzi víťazov v sociálnom zmysle. Kresťanské letopisy pyšne zaznamenávali, ako sa „pohanskí“ vládcovia dávali krstiť a šli príkladom ľudu. Región za regiónom prispôboval svoju kultúru kresťanským parametrom a to bol zásadný prelom.

Bolo to možné iba preto, lebo rítus a život veriacich boli dobre organizované a strážcovia viery sa neštítali spojenectva s vládcami a ani sami sa neobmedzovali na duchovnú sféru. Najmä štruktúra katolíckej cirkvi dodnes mnohým pripomína hodnosti rímskeho cisárstva. Dokonca ani odmietnutie pápežskej moci zo strany protestantov v čase reformácie nezmenilo nič na tom, že Boží letiskový personál, ako posmievači nazývajú klérus, sťaby svetská inštitúcia naďalej usilovne udáva tón vládnutia.

Očakávanie spásy a otázka moci sú v kresťanstve prepojené užšie než vo väčšine iných náboženstiev. Vždy sa síce dala zvoliť možnosť utiecť pred svetom, no hierarchické myslenie a svetský poriadok mali naďalej navrch. Už grécke slovo ekklesia, označujúce náboženskú obec a potom i cirkev ako takú, pôvodne znamenalo zhromaždenie obyvateľov mestského štátu. A na monumentálnej púti do záhrobia v Danteho Božskej komédii z roku 1321 sa po čoraz hroznejších kruhoch pekelného súdu a nemenej mučivo definovaných pláňach pokánia v očistci ukáže, že aj nebeská ríša je odstupňovaná do sfér zvyšujúcej sa svätosti.

Prísna hierarchia a jasné vedomie moci predstavujú dôležité príčiny cirkevnej úzkoprstosti v 16. storočí. Padol jej za obeť Giordano Bruno a už predtým vyvolala nesúhlas Martina Luthera, čo po roku 1517 viedlo k rozštiepeniu cirkvi. Napriek tomu sa zdá, že tento poriadok, ktorý bol zahalený aurou starej ideológie a aj u protestantov rýchlo viedol k spojenectvám so svetskou mocou, bol dlho prejavom sebestačnosti.

Do akej miery sú však kresťanské vzorce myslenia záväzné dnes, v čase pokročilého oddelenia cirkvi od štátu a hlavne skoro úplne individuálnej duchovnosti? Ako sa kresťanstvo so svojím príslubom spásy a prikázaním milovať nepriateľov zariadi vo svete, kde sa čoraz ťažšie darí udržať na uzde „boj kultúr“ (Samuel Huntington)?

Pesimisti v cirkvách samých i kritici mimo nich z konštantne aktívneho salda vystúpení, poklesu krstov a sobášov, ako aj ďalších ukazovateľov vyvodzujú, že kresťanstvu čochvíľa odbije posledná hodina. Podľa švajčiarskeho náboženského sociológa Jörga Stolza je „Európa vskutku čoraz sekulárnejšia.“ „Už približne dvesto rokov je každá nová generácia menej zbožná ako predchádzajúca.“ Stolz predpokladá, že toto „ochladzovanie“, smerujúce k ateizmu, bude v najbližšom čase pokračovať.

V globálnom meradle však situácia vyzerá inak. „V nadchádzajúcich desaťročiach svet nebude sekulárnejší, ale náboženskejší, pretože chudobnejšie krajiny sú religióznejšie a majú vyššiu pôrodnosť ako bohaté.“ Momentálne sa síce najviac rozpráva o islame a 1,8 miliardy jeho vyznávačov, žiaľ, hlavne vďaka ukričaným fundamentalistom a vražedným božím bojovníkom. Kresťanstvo s takmer 2,5 miliardy veriacich však tiež naberá na sile.

Práve v rozvojových krajinách už niekoľko desaťročí rastú evanjelíkálne cirkevné spoločenstvá, ktoré sa odkláňajú od starých tradícií a vyznávajú nové, vlastné formy duchovnosti na kresťanskom základe. V umiernennej podobe to platí aj pre Európu – a predstavuje výzvu pre etablované cirkvi. Na cirkevných zrazoch alebo medzi mládežou sa otvára trh náboženských možností, z ktorých mnohé vyhovujú spontánnosti, pocitu spolupatričnosti a tvorivému entuziazmu mladších kresťanov väčšmi než starobylé tradície.

Jedno je isté: v dnešnom svete, prelinkovanom až do posledného kliknutia – prírodovedecky osvetlenom, modelovo funkčnom, odstrašujúco hektickým a zároveň triezvom v znamení opcí a reálnych nutností –, v tomto svete väčšine ľudí očividne chýba teplo vyššieho zmyslu, takže po náboženských javoch je stále dopyt.

Na strane kresťanstva si to vynucuje predovšetkým zmenu v pohľade farárov, biskupov a im podobných na seba samých. Menej hromzenia a vystretých ukazovákov a viac pomoci v reálnom živote, menej dogmatickej prísnosti, viac individuálneho dušpastierskeho umenia dialógu – takto by sa dalo pri prvom kontakte opísať, čo sa dnes od správcov viery často žiada. Prírastky však majú aj prísni, charizmatickí guruovia.

Čo sa teda stane z kresťanstva? Vzhľadom na zamotanú globálnu situáciu je radno uvedomiť si, aké individualistické sily toto staré náboženstvo v sebe skrýva a aký pozoruhodný priestor na realizáciu majú veriaci v kresťanskom náboženstve, napriek všetkým dogmám a tradíciám. Hľadanie osobného

náboženského prežitku, potreba vlastnej, bezprostrednej zbožnosti v každej epoche prekračovali, nezriedka dokonca podkopávali cirkevné normy.

Martin Luther a ďalší reformátori predstavujú iba zvlášť prominentné príklady tejto dynamiky hľadania a kladenia otázok. Dlhé dejiny nepretržitého nutkania k obnove zahŕňajú aj samotný prístup k pochybnostiam. Mohutné spektrum medzi mystikou a osvietenstvom, mágiou a existencializmom najlepšie znázorní niekoľko príkladov.

Máme tu napríklad Majstra Eckharta, ktorý je dnes slávny ako mystik. Počas života sa však tento dominikánsky mních musel obhajovať kvôli obvineniu, ktoré v roku 1325 proti nemu vzniesli dvaja rádoví bratia u kolínskeho arcibiskupa: zastával vraj kacírské názory. Obvinený nebol hocikto. Eckhart von Hohheim, ktorý sa narodil neďaleko mesta Gotha, patrila medzi elitu európskeho kléru. Do roku 1311 viedol veľkú rádovú provinciu Saxonia a viackrát prednášal v Paríži, bašte teologických štúdií.

Čo mu vyčítali? Výroky ako napríklad tento: „Tí, čo po ničom nebažia, po cti ani po úžitku, po vnútornej oddanosti ani po svätosti, po odmene ani po nebeskej ríši... v týchto ľuďoch sa uctieva Boh.“ Inkvizítorom to znelo ako rúhanie. Učenec sa pritom vo svojich kázňach a traktátoch len odvážne dotýkal hraníc vysloviteľného. Napríklad „odlúčenosť“ považoval za zbožnejšiu než všetku milosrdnosť, pretože zostáva nezakalená biedou druhých.

Eckhartov prípad sa dostal až pred pápeža, a keď začiatkom roku 1328 zomrel, proces ešte vždy prebiehal. Odvtedy bol mních, ktorý sa pokúšal zachytiť mystickú iskrú spojitosti medzi Bohom a človekom s meditatívnym zápalom a lepšie ako teológovia pred ním, pokladaný za pochybného. Jeho odvážne umenie jazyka bolo zodpovedajúco zhodnotené až oveľa neskôr.

Eckhart počas nasledujúcich storočí pravidelne inšpiroval vizionárov. Jedným z nich bol aj predvídavý cirkevný právnik z regiónu Mosely, ktorý to dotiahol až na kardinála. Nicolaus Cryffzt či Krebs, podľa svojho rodiska Kues nazývaný väčšinou Mikuláš Kuzánsky, vyhlásil, že človek chápe realitu iba prostredníctvom „konjektúr“ – povedané postmoderne: v podobe myšlienkových konštrukcií; podstatu Božej existencie nazýval skusmo „nie-iné“.

Kuzánsky nezostal stáť pri teóriách, ktoré sa odvažovali priblížiť paradoxu. Na Bazilejskom koncile od roku 1431 diskutoval s údajne kacírskymi husitmi, v roku 1438 ako diplomat pápežskej kúrie sprevádzal byzantského cisára na koncil do Ferrary. V nepretržitom úsilí o zlepšovanie rozvinul v roku 1459 plán „všeobecnej reformácie“ rímskej cirkvi. V starobe napísal „kontrolu Koránu“, v ktorej proroka moslimov nedémonizoval, ale iba s rešpektom vinil z „nevedomosti“.

Obnovovatelia viery nehľadali vždy priamo dopredu: po krutých náboženských konfliktoch v 16. storočí mnoho zbožných duší dúfalo v osvietenie tradíciou. Christian Knorr von Rosenroth, univerzálne vzdelaný syn farára zo Sliezska, zozbieral dôležité texty židovskej mystiky a v roku 1677 ich vydal pod názvom Kabbala denuntata (Odhalená Kabala). Knorr, ktorý sa vyznal aj v alchýmii a lekárstve, chcel vystopovať v týchto starých tajných náukách božskú prapodstatu, takpovediac kvintesenciu všetkých vier.

K veľkému zjednoteniu viery chcel o polstoročie neskôr prispieť aj Johann Joachim Spalding. Tento luterán však išiel na vec celkom opačne. Vo svojej Úvahe o určení človeka z roku 1784 sa vyhýbal akýmkoľvek odvolávkam na kresťanské dogmy, ba tradíciu ako takú: nie je tu reč o kríži ani o vykúpení, meno Ježiš nepadne. Spalding namiesto toho formou elegantného literárneho monológu vysvetľuje, že „moja povaha ma vnútorne pobáda“ prehlbovať dôveru v svet, vládu práva, vieru v Stvoriteľa a napokon aj istotu, že „človek je stvorený pre iný život“.

Ortodoxní konzervatívci boli pobúrení. Spôsob, akým sa tu kresťanstvo redukovalo na výklad osvieteného, odmietali i zbožní evanjelikáli a pietisti. Nebol Boh, ktorý „vo mne hovorí“, vždy zrozumiteľným „hlasom veľkej pravdy“, neškodným a bezvýznamným? Ak sa beh sveta vysvetľoval prevažne prirodzenými príčinami, kde zostali hriech, trest a potreba vykúpenia? Nemenilo sa tu náboženstvo na obyčajnú inštanciu svedomia – a tým súkromnú záležitosť?

Pruskému kráľovi Fridrichovi Veľkému prišiel tento nový pohľad vhod a v roku 1764 demonštratívne urobil zo Spaldinga berlínskeho konzistoriálneho radcu. V náboženskom zmysle liberálny monarcha

už v kazateľoch nevidel zástupcov Krista, ale obyčajných hlásateľov morálky; presne to si myslel a písal aj Spalding.

Logické dôsledky však z toho tento osvietenec nevyvodil. To čakalo až na muža, ktorý sa narodil v roku 1804, keď Spalding zomrel. Ludwig Feuerbach od roku 1839 vehementne bojoval za svoje presvedčenie, že „náboženstvo je len snom ľudského ducha“. Presnejšie: „Náboženstvo má pôvod, pravé miesto a význam len v detskom období ľudstva, no obdobie detstva je zároveň obdobím nevedomosti, neskúsenosti, nevzdelanosti a nekultúrnosti.“

Samozvaný „duchovný prírodovedec“ si vzal na mušku hlavne etablované kresťanstvo. Ježišove muky, svätá Trojica, pookrievanie v modlitbe či uctievanie Matky Božej: podľa Feuerbacha šlo o výrazy vnútorných potrieb človeka, dôsledky koniec koncov infantilného „pocitu závislosti“. Jeho zhrnutie: „Posledným účelom náboženstva je božskosť človeka.“ Načo však človeka zbožňovať? Súcit a láska k blížnemu sú možné aj bez kresťanského podkladu.

Feuerbach sa odčarovaniu venoval s takmer prorockou vážnosťou a zápalom. V dôsledku toho sa javil ako čudný uctievač rozumu – podobne ako ešte dnešní misionárski protivníci náboženstva, napríklad Richard Dawkins (Boží blud). Posolstvo sa však šírilo. Odvolával sa naň Karol Marx a jeho nasledovníci, pripojili sa k nim ďalší kritici kresťanstva ako David Friedrich Strauss a bez Feuerbacha by nebol mysliteľný ani Nietzscheho rozsudok: „Boh je mŕtvy.“

Tvárou v tvár rozvíjajúcej sa industrializácii stará viera vo vykúpenie čoraz väčšmi pôsobila ako z ríše dinosaurov neskorej antiky a v svetle rozumu a vedeckého pokroku sa naozaj javila na vymretie. Urýchlená diagnóza: od začiatku 20. storočia bolo zrejmé, že ľudské poznanie nevie garantovať samo seba. Obrátené proti marxistickému materializmu sa to dalo chápať aj nasledujúcim spôsobom: kde chýba Boh, ostáva smutná prázdnota, „transcendentálne bezdomovectvo“ (Georg Lukács).

Znalci náboženstva sa opäť pustili do obnovy kresťanského posolstva. Reformovaný teológ Karl Barth z Bazileja sa do toho pustil sám. V roku 1922 nazval Boha s existencialistickým pátosom „celkom Iný“. Napriek tomu alebo práve preto do konca života pracoval na monumentálnej „cirkevnej dogmatike“. Pravé kresťanstvo bolo podľa Bartha „aktívnym poznávaním“.

Barth je dnes už považovaný za prešediveného klasika. Každá generácia kladie otázky viery novým spôsobom a každé pnutie na pestrom trhu spirituality dáva šancu na malú renesanciu aj kresťanstvu – alebo tomu, čo sa zaň ešte pokladá.

Tvrdošijných zástancov rozumu to možno ruší; „nábožensky nemuzikálnych“ (Max Weber) súčasníkov to necháva chladnými. No kto človeku priznáva čo len trochu túžby po vyššom zmysle – a v globálnom meradle ide o veľkú väčšinu –, bude aj v budúcnosti môcť rátať s tým, že kresťanstvo sa dá znovu a znovu vynachádzať, ba aj objavovať.